

Müjdə ver, ikrah oyatma. Asanlaşdır, çətinləşdirmə.

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

İSLAMİ DÜŞÜNCƏNİN DİRÇƏLDİLMƏSİ HAQQ-BATİL SAVAŞI

MÜRTƏZA MÜTƏHHƏRİ

Fars dilindən tərcümə:

Ağabala Mehdiyev
Dilman Şahmərđanlı

Tərcüməçilər:	Ağabala MEHDİYEV (<i>İslami düşüncənin dirçəldilməsi</i>) Dilman ŞAHMƏRDANLI (<i>Haqq-batıl savaşı</i>)
Redaktorlar:	Dilman ŞAHMƏRDANLI Emin İMANLI
Ədəbi redaktor:	Eldar ŞAHMƏRDANLI
Korrektor:	Turac ELДАРQIZI
Bədii və texniki tərtibat:	İsmayıl SÜLEYMANLI
Üz qabığının dizaynı:	Kənan NƏSİBOV

مرتضى مطهري
احياء تفكر اسلامى / نبرد حق و باطل

Mürtəza Mütəhhəri
İSLAMİ DÜŞÜNCƏNİN DIRÇƏLDİLMƏSİ / HAQQ-BATİL SAVAŞI

Bakı, “İrşad” Nəşriyyatı – 2021, 240 səh. / II nəşr

© Sədra Nəşriyyatı / 1981

© Sədra Nəşriyyatı / 2003

© Parlaq İmzalar MMC / 2021

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

DQİDK-nin 16.07.2021 tarixli DK-709/Ş
sayılı məktubu ilə nəşrinə razılıq verilmişdir.

İrşad Nəşriyyatı | 23
Mürtəza Mütəhhəri | 7

İRŞAD – Parlaq İmzalar MMC-yə məxsus markadır.

www.parlaqimzalar.az
irshad@parlaqimzalar.az
facebook.com/irshadkitab
instagram.com/irshadkitab
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: “Şərq-Qərb” ASC

Çap tarixi: 29.07.2021

Sifariş: 1515

Mündəricat

Ön söz _____ 9

I Kitab İSLAMİ DÜŞÜNCƏNİN DIRÇƏLDİLMƏSİ

I Fəsil

İqbal və dini düşüncənin dirçəldilməsi

Müsəlmanlarda İslam ruhu ölüb _____	30
“Tüstülü maşın” məntiqi _____	34
Həyatın nişanələrindən biri – həmrəylik _____	35

II Fəsil

Əməlin insanın xoşbəxtliyinə təsiri

Patologiya _____	47
Bizim islami düşüncəmizin	
zərbəyə məruz qalmasının kökləri _____	48
Əməl — İslam təlim-tərbiyəsinin dayacağı _____	48
Bu zədənin yaranmasında Əməvilərin rolu _____	50
Nə üçün əməli	
alçaltmaq düşüncəsi yarandı? _____	50
İman nədir? _____	51
Şübhəlik və Mürciəlik _____	51
İki hekayə _____	55

Məsx edilmiş fikir _____	60
Bəst məsələsi _____	61
Həzrət Peyğəmbərdən iki hədis _____	62

III Fəsil

Diri və ölü düşüncə

Bədənin və ruhun həyatı _____	69
Fitrət və ya insan həyatının özəyi _____	70
Diriliyin mənası bəsirət və bacarıqdır _____	71
Diriliyin özü dirilik şərtlərindən ayrılır _____	72
Özünəinam hissi _____	73
Təvəkkül — canlandırıcı və epik bir məfhum _____	75
Məsx edilmiş və baş-ayaq təvəkkül _____	76
İslamda zöhd (zahidlik) _____	77
Mənfi zöhd _____	77
Zalım tərəfindən verilən vəzifə _____	79
Zöhd iqtisadi zəiflik deyil, mənəvi qüdrətdir _____	79
Bizim zahidlər həm əxlaqi, həm də iqtisadi zəifliyə düçarlırlar _____	80
Həzrət Əli və istehsal işləri _____	81

IV Fəsil

Zöhd və tərki-dünyalığa İslamın baxışı

Zöhd və tərki-dünyalığ _____	90
Görəsən, zöhdün mənası təbiətə rəğbətəin olmamasıdır? _____	91
İslamın qəbul etmədiyi iki növ zahidlik _____	92
Zöhd barəsində digər bir səhv təsəvvür _____	96
Zöhdün həqiqi mənası _____	100
İslami zöhdün hədəfləri _____	101
1-Altruizm _____	101

2-Həmdərdlik _____	103
Zöhdün fəlsəfəsi barədə Əli kəlamı _____	104

V Fəsil

İslam dünyagörüşündə zöhdün fəlsəfəsi

Həmdərdlik barədə İmam Sadiqin hekayəti _____	115
3-Azadlıq və azadlıqsevərlik _____	116
Təbii zəruri şərait _____	117
İnsanın ixtiyarında olan şərait _____	117
Vərdiş bağlılıq yaradır, bağlılıq isə əsirlik _____	118
Azad insanlar həmişə sadə yaşamaq istəyirlər _____	118
İlahi rəhbərlərin yaşayışlarındakı qayğısızlıq və sadəliyin fəlsəfəsi _____	118
Başqalarından seçilmək, yaxud bağlılıq və əsirliklər _____	119
Qandinin zöhdü _____	122
4-Zamanın tələbləri ilə ayaqlaşmaq _____	122
5-Mənəvi ləzzətlərin dərk edilməsi _____	125
İbn Sinanın nəzərində arifin zöhdü _____	128

II Kitab HAQQ-BATİL SAVAŞI

I Fəsil

Haqq-batıl savaşı

Varlıq aləmində haqq və batıl _____	135
Cəmiyyət və tarixdə haqq-batıl _____	139
Tarixi materializmin prinsipləri _____	146
İslahat tezişi _____	150
Marksizmin elmi və islahat tezişi olması _____	152
Nə üçün marksizm tarixi qaranlıq tanıtdırır? _____	157

İslam nəzəriyyəsi _____	160
Qurana bir baxış _____	162
a) Batilin görüntü olması və haqqın orijinallığı _____	174
b) Batilin tüfeyli, haqqın isə müstəqil olması _____	176
Batilin zahiri qələbəsi və haqqın son qələbəsi _____	184

II Fəsil

İnsanın tarixdə ictimai təkamülü

1. Təkamül anlayışı və insanın keçmişdə ictimai təkamülü _____	189
Təkamül nədir? _____	191
Təkamül ilə inkişafın fərqi _____	192
“Bəda” adlı məsələ _____	196
Keçmişdə ictimai təkamül _____	197
İnsanların bir-biri ilə əlaqəsi _____	200
Birinci misal: sürət _____	202
İkinci misal: kütləvi informasiya vasitələri _____	203
İnsanın özü ilə əlaqəsi _____	204
Peyğəmbərlərin və dinin tarixin təkamülündəki rolu _____	205
Sual və cavab _____	207
2. Müxtəlif aspektlərdən bəşəriyyətin gələcəyi _____	213
İnsanın yaradılışına və gələcəyinə bədbin, ümitsiz yanaşma _____	214
Sientizm _____	216
Marksizm nəzəriyyəsi _____	218
Ekzistensializm nəzəriyyəsi _____	221
İslam nəzəriyyəsi _____	226
Sual və cavab _____	234

Ön söz

Əsrlər boyu dünyada öz fikir və düşüncəsi ilə bəşəriyyətə misilsiz xidmətlər etmiş bir çox mütəfəkkirlər yaşayıb-yaratmışlar. İnsanlıq bu şəxslərə çox şey borcludur. Məhz bu elm fədalərinin sayəsində insani dəyərlər inkişaf etmiş, düşüncələr işıqlanmış, qaranlıqlar aydınlığa qovuşmuşdur.

Görkəmli İslam alimi, filosof Mürtəza Mütəhhəri də bu mütəfəkkirlər sırasında öz xüsusi yeri olan şəxsiyyətlərdəndir. O, ömrünü cəmiyyətin islahına, müasir dövrdə meydana çıxan və dəyərləri təhdid edən şübhələrə cavab tapmağa həsr etmişdir. Buna görə də Mütəhhəri dövrünün gəncləri, ziyalıları, ümumiyyətlə, bir islahatçı alim olaraq kütlə tərəfindən sevilmiş, sağlığında böyük İslam alimi kimi şöhrət qazanmışdır.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri 1919-cu il fevralın 2-də Xorasan mahalının Fəriman şəhərində alim və inanlı bir ailədə dünyaya gəlir.

Mütəhhəri uşaqlıq dövrünü məktəbdə ibtidai təhsil almaqla və Quran öyrənməklə keçirir.

O, 1931-ci ildə Məşhəd şəhərinin mədrəsələrində şəriət dərslərini öyrənməyə başlayır.

1937-ci ildə dərslərini davam etdirmək üçün Qum şəhərinə gedir. Orda 15 il qalır və dövrünün ən məşhur filosoflarından

olan azərbaycanlı alim Məhəmmədhüseyn Təbatəbai kimi görkəmli şəxsiyyətlərdən dərs alaraq İslam elmləri və digər sahələrdə yüksək dərəcələrə çatır. O cümlədən İslam fəlsəfəsi, fiqh və üsul, sosiologiya, psixologiya, tarix, təfsir, İslam sxolastikası və başqa sahələr üzrə böyük nailiyyətlər əldə edir.

1952-ci ildə Tehrana köçən alim elə o zamandan elmi tədqiqat işlərinə başlayır. Həmin dövrdə müəllimi Məhəmmədhüseyn Təbatəbainin qələmə aldığı *“Fəlsəfə prinsipləri və realizm metodu”* kitabına giriş yazır və 5 cilddə şərh edir. O bu işi 1953-cü ildə sona çatdırır.

1955-ci ildən başlayaraq “Tələbə İslam Cəmiyyəti”ndə yeni və fərqli yanaşmalarla Quran təfsiri dərsləri deyir və eyni ildə Tehran universitetinin “İlahiyyat Elmləri və İslam Maarifi İnstitutu”nda müəllimlik fəaliyyətinə başlayır və burada təlim-tədris işini iyirmi il (1976-cı ilə kimi) davam etdirir.

Tehran ziyalıları və gəncləri ilə mütəmadi ünsiyyətdə olan Mütəhhəri Tehrandə olduğu müddətdə müxtəlif konfranslarda, tədbirlərdə çıxış edərək İslam dininə qarşı yönəlmiş iradlara, şübhələrə cavab verir, məsələlərə yeni baxış gətirir. Beləliklə, get-gədə Mütəhhəri ziyalı kütlənin sevimlisinə çevrilir, müxtəlif konfranslara dəvətlər alır, artıq çıxışları Tehranla məhdudlaşmır; digər şəhərlərdə də müxtəlif tədbirlərdə iştirak edir.

1959-cu ildə Mütəhhəri “Həkimlərin İslam Cəmiyyəti”nə spiker kimi dəvət olunur və orada o günə kimi müzakirə olunmayan “İslam və zamanın ehtiyacları”, “Teizm” mövzusu kimi bir çox elmi əhəmiyyətli çıxışlar edir.

1967-ci ildə o dövrün elmi müzakirə ocağı sayılan İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzi təsis edilərkən Mütəhhəri oranın əsas üzvlərindən biri olur. İrşadda Mütəhhəri ilə yanaşı, Dr. Əli Şəriəti kimi dövrün digər ziyalıları da çıxış etməyə başlayır.

Bir neçə il sonra İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzindən ayrılsa da, fəaliyyətini, çıxışlarını müxtəlif yerlərdə davam etdirir. Elmi-

ictimai fəaliyyəti ilə yanaşı, dövrün aktual problemlərini ələ alan əsərlər üzərində də işləyir.

Daim cəmiyyətdəki nöqsanların islahı fikrində olan yorulmaz alim 1979-cu ilin may ayının 2-də sui-qəsd nəticəsində başından aldığı güllə yarası ilə şəhid edildi.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri öz dövrünün problemlərini lazımcına başa düşüb araşdırmağı bacaran və eyni zamanda bütün varlığı ilə İslam dininə bağlı olan bir mütəfəkkir alim olmuşdur. Onun varlığında cəmləşən bu iki xüsusiyyət ona yaşadığı dünyanı dərk etmək, onda baş verən elmi-ictimai dəyişiklikləri vaxtında müşahidə edərək mövcud problemlərlə, ehtiyaclarla tanış olmaq və onların həlli yolunda var qüvvəsi ilə çalışmaq imkanı verirdi.

Mütəhhəri öz zəmanəsini dərindən tədqiq edərək onu lazımcına tanımağa çalışırdı. O bu barədə özünün “Gənc nəslin yönləndirilməsi” adlı məqaləsində yazır:

“Biz hazırda çox mühüm bir sual qarşısında dayanmışıq. Yaşadığımız dövrdən, onda baş verən mühüm dəyişikliklərdən xəbərsizik. Bəzən haqqında əvvəlcədən lazımı qədər tədqiqatlar aparmadığımız mövzularla rastlaşırıq...”

Mütəhhəri bu məsələyə həddindən artıq diqqət yetirmiş, dövrünün problemlərini vaxtında və hətta bəzən vaxtından da qabaq analiz etməyi bacarmış və İslam dini baxımından bu məsələnin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk etmişdir. O, yüksək istedadı sayəsində İslam dininin sosioloji məsələlərinin öyrənilməsinin həddən artıq əhəmiyyətli olmasını başa düşmüşdür.

O bilirdi ki, müasir şübhələrə keçmiş dövrlərin klassik izahları ilə cavab vermək mümkün deyil. Mütəhhəri “Dini mədrəsələrin müasir vəzifələri” adlı məqaləsində yazır:

“Əgər biz müasir dövrü səksən il bundan qabaqkı dövrlə müqayisə etsək, o dövrdə yaşayan cəmiyyətin bir növ qapalı cəmiyyət olduğunun şahidi olarıq. Həmin cəmiyyətdə ideoloji mə-

sələlərin və ictimai anlayışların hamısı kənar yerlərdən deyil, dini mədrəsələr və ruhanilər tərəfindən verildi. O dövrdə, demək olar ki, yad fikirlərin xalq arasında yayılması mümkün deyildi...

Artıq müasir dövrdə həmin tarazlıq pozulmuşdur və biz mün-təzəm olaraq ibtidai-orta məktəblərdə, ali təhsil ocaqlarında, kütləvi informasiya vasitələrində, iclas və konfranslarda minlərlə yeni fikirlərin yayılmasının şahidi oluruq”.

Məhz bu yeni fikirlər yeni ictimai təbəqənin formalaşmasına səbəb olurdu. Mütəhhəri bu ictimai təbəqəni “gənc nəsil” və ya “gənclərin təkəkkürü” adlandırdı:

“Gənc nəsil dedikdə məqsəd ancaq cavanlar deyil, təhsil almaq və yeni mədəniyyətlərlə tanışlıq nəticəsində özünəməxsus təkəkkür tərzinə sahib olan müxtəlif yaşlı şəxslərdir. Başqa sözlə desək, burada hər hansı bir təkəkkür tərzini nəticəsində müəyyən şəkildə formalaşmış bir ictimai təbəqə nəzərdə tutulur”.

Yeni ictimai təbəqənin ən böyük xüsusiyyətlərindən biri, onların öz dini etiqadlarına şübhə ilə yanaşmaları olmuşdur. O, gənc nəslin bu vəziyyətini belə təsvir edir:

“Yaşadığımız dövr, dini və etiqadi baxımdan hamı üçün, xüsusilə gənc nəsil üçün iztirab, böhran və çaşqınlıq əsridir. Dövr-şərait bir sıra problemlər yaratmış, unudulmuş köhnə sualları bir daha ortaya atmışdır”.

Alim müasir dövrdə üzə çıxan şübhələrin anlayışla qarşılanmalı olduğunu, “şübhə”lərin “yəqin” üçün giriş funksiyası daşdığını bildirmişdir:

“Görəsən, biz bu şəkk və tərəddüdlər burulğanından, şübhə və suallar hücumundan narahat olaraq təəssüflənməliyikmi? Mənim fikrimcə, bu barədə nigaran olmağa heç bir əsas yoxdur. Şübhə yəqinin, sual vüsəlin, iztirab isə rahatlıq və əsayişin müqəddiməsidir”.

Mütəhhəri digər yerdə bu kimi şübhələri özünəməxsus bir terminlə “müqəddəs şübhə” adlandırmışdır.

Alim eyni zamanda sualları, şübhələri eşitmək istəməyən, dövrün tələbləri haqqında düşünməyən mühafizəkar təbəqəni də tənqid edərək yazır:

“Bu barədə təəssüf doğuran məsələ, şəkkini insanı araşdırma və tədqiqat aparmağa sövq etməməsi və ya ictimai şəkk-şübhələrin bəzi insanları cavab axtarıb tapmağa vadar edə bilməməsidir”.

Mütəhhərinin qarşısında müxtəlif fikirlərin təsiri nəticəsində formalaşmaqda olan, beyini suallarla, şübhələrlə dolu gənc bir nəsəl dayanırdı. O alim üzərinə düşən vəzifəni, bu nəsli şübhələrdən uzaqlaşdırıb yəqinə çatdırmaqda görmüş və bu işi həyata keçirmək üçün məhz qələmini işə salmışdır. Özü bu barədə yazır:

“Əlimə qələm alaraq kitab və ya məqalə yazmağa başladığım son iyirmi ildə, bütün yazılarımda düşündüyüm yeganə şey yazadığımız əsrdə islami məsələlər barəsində yaranmış sual və şübhələri həll etmək olub. Yazılarımin bəzisi fəlsəfi, bəzisi ictimai, bəzisi əxlaqi, bəzisi isə fiqhi və ya tarixidir. Həmin yazıların mövzuları bir-birindən tamamilə fərqli olsalar da, onların hamısının ümumi hədəfi yalnız və yalnız bir şey olub”.

Mütəhhəri azsaylı alimlərdən idi ki, dövrünün tələbini, aktual olan məsələləri bilirdi və ömrünü bu yolda xərcləyirdi. Mütəhhəri bilirdi ki, səmavi dində cavabsız suallar yoxdur. Cavabsız qalan sualların, İslamın yanlış tanınmasının səbəbi məhz bu dinin himayəçisi olduqlarını iddia edən məsuliyyətsiz şəxslərdir:

“On dörd əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, müqəddəs İslam dini hələ də tanınmaz qalmış bir dindir. Bu dinin həqiqətləri uzun müddət xalq arasında təhrif olunmuş formalarda əks olunub. Bəzi şəxslərin dindən qaçmasının əsas səbəbi də bu ad altında aparılmış səhv təlimlərdir. Bu müqəddəs dinə həzrətdə də ən çox zərbə vuranlar zahirdə onu himayə etmək istəyən iddiaçılardır. Bir tərəfdən imperialist qüvvələrin gizli və aşkar vasitələrlə hücumu, digər tərəfdən də əsrin İslamı himayə

etmək istəyən iddiaçılarının məsuliyyətsizlikləri bu dinin müxtəlif sahələrdə ideoloji hücumlara məruz qalmasına səbəb olub. Buna görə də mən öz bacarığım çərçivəsində bu sahədə əlimdən gələni etmək fikrindəyəm”.

“...Öz istedad və qabiliyyətim çərçivəsində islami məsələlər barəsindəki problemləri həll etməyə, həqiqətləri olduğu kimi açıqlamağa və əgər əməli azğınlıqların qarşısını ala bilmirəmsə də, heç olmasa fikri və ideoloji azğınlıqlarla mübarizə aparmağa, xüsusilə İslam düşmənlərinin əllərində bəhanə olan məsələlərin aydınlaşdırılmasına çalışmışam”.

Doğrudan da, o bu yolda əlindən gələni əsirgəmədi, gecəsini gündüzünə qataraq çalışdı və ömrünü bu yolda fəda etdi. Bununla da, Mütəhhəri böyük bir mütəfəkkir kimi tarixə öz parlaq imzasını qoydu.

* * *

Mürtəza Mütəhhərinin vəfatından sonra alimin dəyərli çıxışları onun varisləri tərəfindən (“Sədra” Nəşriyyatı) kağız üzərinə köçürülərək kitab formasına salınmağa başlandı. 30 ildən artıq aparılan işlər nəticəsində alimin bənzərsiz kitabları ərsəyə gəldi. Demək olar ki, hazırda bu işlər yekunlaşmaq üzrədir. Çıxışlardan hazırlanan və alimin öz sağlığında yazdığı kitabların məcmusu təxminən 60 adda kitabın meydana çıxmasına səbəb oldu. Bu kitabların bəzisinin çoxcildli olduğunu nəzərə alsaq, alimin külliyyatı 100 cildi keçir.

Bu kitabların əksər hissəsi şifahi nitqin məhsulu olduğuna, həmçinin keyfiyyətsiz lent yazılarından köçürülməsinə görə əsərlərdə səthi pərakəndəlik nəzərə çarpsa da, bu kitablar alimin fitri istedadı və fəvqəladə yaradıcılığı sayəsində kifayət qədər məntiqli və bir-birinə bağlı mövzuları əks etdirir.

O mütəfəkkir şəxsiyyət sağlığında yaşadığı ölkədə, onu dinləyə bilənlər tərəfindən, həmçinin azsaylı çap olunmuş əsərlərinin oxucuları tərəfindən tanınırdısa, ölümündən sonra çıxışları-

nın kitab halına salınması və bu kitabların müxtəlif dünya dillərinə tərcümə olunması nəticəsində artıq Mütəhhəri müsəlman dünyasında tanınmağa başladı.

Ölkəmizdə də müstəqillik illərindən sonra həvəskar şəkildə olsa da, Mütəhhəridən azsaylı kitablar dilimizə tərcümə olunmağa başladı. İnancsız Sovet quruluşundan çıxan, elmi ateizmlə ünsiyyətdə olmuş beyinləri şübhələrlə dolu olan gəncliyə Mütəhhəridən yaxşı kim cavab verə bilərdi?! Tərcümələrin keyfiyyətsiz olmasına baxmayaraq, Mütəhhərinin kitabları acgözlüklə mütaliə edilirdi.

Nəzərimizcə, bir cəmiyyətdə ağıla əsaslanan, xurafatdan uzaq inancın formalaşması üçün Mütəhhərinin əsərləri əvəzlənəndir. Məhz bu kimi səbəblərdən Mütəhhərinin varislərinin yalnız "Parlaq İmzalar" Nəşriyyatı üçün verdiyi rəsmi icazə əsasında Mürtəza Mütəhhərinin əsərlərinin silsiləvi nəşrinə başlandıq. Kitabların tərcümə və redaktə işləri peşəkar kollektiv tərəfindən aparılır. Mütəhhərinin işlətdiyi hər kəlmənin öz yeri olduğunu nəzərə alaraq tərcümə və redaktə zamanı kitablar çox diqqətlə işlənir. Alimin tərcümə olunan elmi kitabları həmin kitabların mövzusu üzrə mütəxəssis olan şəxslər tərəfindən tərcümə və ya redaktə olunur. Eyni zamanda kitabların tərtibatına, çap keyfiyyətinə də xüsusi diqqət göstərilir.

Görülən bu işlər nəticəsində Mütəhhəri oxucularının keyfiyyətsiz tərcümə və çaplardan çəkdikləri əziyyətlərə son qoyulmaqla yanaşı, oxucular alimin əsərlərini sistemli şəkildə əldə etmək rahatlığına da sahib olacaqlar.

"İrşad" Nəşriyyatı

I Kitab

İSLAMI DÜŞÜNCƏNİN
DİRÇƏLDİLMƏSİ

I Fəsil

İqbal və dini düşüncənin
dirçəldilməsi

İqbal və dini düşüncənin dirçəldilməsi

“Ey iman gətirənlər, sizi, sizə həyat verən şeyə tərəf dəvət edən zaman Allahın və Onun Peyğəmbərinin çağırışını qəbul edin”.¹

Mən bu gün – ərbəin günü² – burada şəhidlərlə həmrəylik mövzusunda danışmağı planlaşdırmışdım. Çünki bu gün iki hadisənin baş verdiyi gündür. Ərbəinin ərbəin olmasına da həmin iki hadisə səbəb olub.

Həmin hadisələrdən biri İmam Hüseyini ziyarət etmək üçün ilk rəsmi zəvvarın, yəni Cabir ibn Abdullah Ənsarinin Mədinədən Kərbəlaya daxil olması, digəri isə hədislərdə, ümumiyyətlə, bu günün Hüseyin ibn Əlinin ziyarət günü olması kimi qeyd edilməsidir. Yəni bu gün xüsusi olaraq İmam Hüseyinin ziyarət günüdür. Həm Cabirin İmam Hüseyinin müqəddəs türbətini ziyarət etməyə gəlməsi, həm də İmam Hüseyinin (imamlardan) nəql edilmiş (xüsusi) ziyarətnamələr vasitəsi ilə yaxın və uzaqdan ziyarət edilməsi ənənəsi şəhidlərlə həmrəylik üçündür.

¹ Ənfal, 24

² Ərbəin günü – İmam Hüseyinin şəhid edilməsinin qırxıncı günü – Tərc.

Mən əvvəl bu mövzu barəsində danışmaq və bu ad altında ziyarətə getməyin, eləcə də uzaqdan ziyarət etməyin fəlsəfəsini açıqlamaq istəyirdim. Lakin bu mövzu bir başqa vaxta keçdi. Çünki ötən bir neçə gün ərzində burada böyük İslam islahatçısı pakistanlı İqbal Lahurinin xatirəsinə təşkil edilmiş üç yığıncaqda mənim “İqbal və dini düşüncənin dirçəldilməsi” mövzusunda yarım saatlıq çıxışım nəzərdə tutulmuşdu. Lakin vaxt keçdiyi üçün mən onun başqa bir vaxta keçirilməsini xahiş etdim.

Digər tərəfdən gördüm ki, “İqbal və dini düşüncənin dirçəldilməsi” mövzusu yarım saata sığan bir mövzu deyil. Təcrübə göstərir ki, bu cür mövzular barəsində qısa söhbət ediləndə o, tamamilə qaranlıq, naqis və anlaşılmaz qalır. Buna görə də onun başqa bir vaxta qalmasını istədik. İslami düşüncənin dirçəldilməsi mövzusunda çoxsaylı yığıncaqlara ehtiyac var. İqbal Pakistanda bu başlıq altında çoxsaylı elmi və ictimai konfranslarda çıxışlar edib və mənim də həmin mövzu ətrafında çıxış etməyim planlaşdırılırdı.

İqbalın Pakistanda yeddi konfransda çıxışlarının toplusu kitab şəklində çap edilib. Çox ehtimal ki, İqbalın həmin çıxışları universitet mühitində olub. Çünki həmin çıxışların səviyyəsi o qədər yüksəkdir ki, o çıxışların ümumi mühitdə edilməsi inandırıcı görünür. Buna görə də, şübhəsiz, həmin çıxışlar elmi mühitdə olub. Ümumilikdə çıxışların hamısı həmin başlıq altındadır.

Əlbəttə, həmin konfransların hər birinin öz ayrı adı olub. O onları “Dini təcrübə”, “Dini təcrübədə fəlsəfi meyarlar”, “İnsan mənliyinin azadlıq və əbədiliyi”, “İslam mə-

dəniyyət və sivilizasiyasının ruhu”, “İslamda hərəkət prinsipi”, “Görəsən, din mümkündür?” (deyirlər ki, o bu adı Kantdan iqtibas edib) və “Allahın təsəvvür edilməsi və duanın mənası” kimi adlar altında təşkil edib. Hər halda bu böyük şəxsiyyət onların hamısını (ümumilikdə) “dini düşüncənin dirçəldilməsi” adı altında keçirib.

Mən İqbalın bu böyük mövzuda dediyi sözlərin hamısının iraddan uzaq olduğunu, yaxud bütün sözlərin onun dediklərindən ibarət olduğunu iddia etmək istəmirəm. Lakin o, sözügedən mövzunu irəli sürdüyü və bu mövzularla bir mütəfəkkirin danışa biləcəyi qədər danışdığı üçün çox böyük təqdir və tərifə layiqdir. Mən bu gün söhbətimin əsas hissəsini onun sözləri ətrafında aparacağam. Lakin bu, çox geniş bir mövzudur və əgər qismət olsa, başqa vaxt yenə islami düşüncənin dirçəldilməsi barəsində danışarıq. Mən hər şeydən əvvəl sizi onun fikirlərində olan əsas bariz mətləblərlə tanış etmək istəyirəm.

İqbal Avropada olmuş və Avropanı tanıyan bir şəxsiyyətdir. Onun yüksək səviyyədə müasir təhsili olub. Avropalılar onu bir mütəfəkkir, alim və müstəqil fikir sahibi kimi tanıyır. O, Hindistanın bir küncünə qısılmış və oradan Avropada bir qaraltı görüb onu tənqid etməyə başlayan şəxs deyil. İqbal Avropanı yaxından görüb, tanıyıb, təcrübədən keçirib və təhlil edib. Onun müasir elmlərə də çox həvəsi olub və müsəlman gəncləri müasir elmləri öyrənməyə təşviq edib. O, müasir elmlərlə müxalif olan, yaxud müsəlmanları müasir elmləri öyrənməkdən çəkindirən adam olmayıb.

Bütün bunlara – öz ali təhsilini Avropada almasına, Avropanı tanımasına, müasir elmin əhəmiyyətini olduqca gö-

zəl dərk etməsinə və onu lazımlı bilməsinə baxmayaraq, İqbalın sözlərində diqqəti çəkən, öz şeirlərində nəzmə çəkdiyi ilk şey budur ki, bu gün “Avropa mədəniyyəti” adlandırılan şey, yəni ümumilikdə Avropa həyat tərz, müasir Avropaya xas olan mədəniyyətin bəşəriyyətə təqdim etdiyi ideallar, öyrətdiyi adət-ənənələr, əxlaqlar və davranışlar, bir sözlə, bu gün Avropanın getdiyi yol nəinki yaxşı yol deyil, hətta həm bəşəriyyət, həm də Avropanın özü üçün olduqca təhlükəlidir. Yəni Avropada olmuş və Avropanı tanıyan İqbal Avropa mədəniyyətinin gələcəyini çox uğursuz və təhlükəli görür. O öz sözlərində bu məsələlərə çox yer verib. Mən istəyirəm, İqbalın öz yazılarından götürdüyüm həmin hissələri sizin üçün oxuyum və görün bu şəxs müasir Avropa mədəniyyəti barədə nə düşünür, Avropa elmi barədə nikbin olsa da, Avropa mədəniyyəti barədə nə qədər bədbindir və şərqililəri, xüsusilə müsəlmanları Avropa mədəniyyətinin təsiri altına düşməkdən nə qədər çəkindirir?

Onun sözlərindən biri belədir:

“Gözləri təqlid və köləlikdən kor olanlar pərdəsiz həqiqətləri dərk edə bilməzlər. Avropanın bu yarımcan mədəniyyəti bir ayağı gorda ikən İran və ərəb ölkələrinə necə yeni həyat bəxş edə bilər?”

Həmçinin deyir:

“Müasir tarixin ən diqqəti cəlb edən hadisəsi İslam dünyasının ruhi baxımdan böyük sürətlə qərbə doğru hərəkət etməsidir”.

İqbal deyir ki, bu ölkələrin müasir tarixinin ən diqqəti cəlb edən hadisəsi sürətlə qərbə doğru hərəkət etmələri-

dir. O, sonra elm ilə qərb mədəniyyətini bir-birindən ayırmaq üçün deyir:

“Bu hərəkətdə heç bir səhv və düzgün olmayan şey yoxdur. Çünki Avropa mədəniyyəti əqli baxımdan (yəni ancaq elmi və intellektual baxımdan) İslam mədəniyyətinin bəzi ən mühüm mərhələlərinin genişlənməsidir”.

Yəni əgər biz Avropa mədəniyyətinin ancaq intellektual və elmi cəhətini nəzərə alsaq, ona tərəf hər nə qədər çox hərəkət etsək, təhlükəsizdir. Çünki elm elmdir və Avropa elmi İslam elmlərinin davam və ardıdır. Avropa mədəniyyəti Avropa elmi mənasında İslam mədəniyyətinin davamıdır.

“Bizim qorxumuz yalnız bundandır ki, Avropa mədəniyyətinin gözqamaşdırıcı zahiri bizim hərəkətimizin qarşısını alsın və biz gedib həmin mədəniyyətin gerçək mahiyyətinə çata bilməyək”.

İqbal deyir ki, mənim qorxum bizim həmin zahiri, sənaye və təbiət elmlərini görüb, amma bəşəriyyəti, ona tərəf sövq edildiyi batini görməməyimiz, ayırd edə, təhlil edə bilməməyimizdəndir. O, kitabının digər bir yerində deyir:

“Ağıl təkbaşına bəşəriyyətə nicat verməyə qadir deyil. Avropa mədəniyyətinin ən böyük nöqsanı budur ki, o, bəşəriyyət gəmisini tək-cə ağıl ilə (ruh, vicdan və imanla əlaqəsi olmadan, yalnız ağıl ilə) təhlükədən qurtarmaq istəyir”.

Həmçinin deyir:

“Avropa utopiyası heç vaxt onun həyatında canlı amilə çevrilməmişdir”.